

Батрименко В.В., Расюк О.В.

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНИХ ЗАСАД ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЕКСПАНСІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО БАНКІВСЬКОГО КАПІТАЛУ

Сучасний етап прискорення ринкових трансформацій в Україні обумовлює необхідність розробки новітніх засад валютно-фінансової та грошово-кредитної політики як одного з пускових механізмів господарського поступу в умовах глобалізації. Модернізація української економіки на інноваційних засадах є одним з найважливіших завдань сучасної державної економічної політики в умовах глобалізації та необхідною базою зростання її конкурентоспроможності, передбачає оновлення організаційних структур відповідно до сучасних тенденцій організаційного розвитку Європейського Союзу та з урахуванням особливостей ринкових перетворень у країні.

Вихідною позицією трансформування організаційних структур в економіці України має стати її інтеграція у європейську та світову економічні системи, яка супроводжуватиметься посиленням їх конкуренції з іноземними компаніями. Транснаціональний капітал, представлений насамперед транснаціональними компаніями і транснаціональними банками, у силу об'єктивних закономірностей свого розвитку прагне до подальшого розширення економічної влади. Транснаціональний капітал у своєму русі й розвитку орієнтується винятково на власні прибутки і досить легко перетинає кордони, то виступаючи чинником найжорстокіших криз, перетворюючись у форму спекулятивного капіталу, то набуваючи рис пускового механізму економічного зростання, сприяючи розвитку науково-технічного прогресу.

Для забезпечення захисту національних інтересів в умовах посилення глобальної конкуренції необхідно створити конкурентоспроможні на світових ринках модернізовані об'єднання вітчизняних товаровиробників. У даному контексті особливо важливим є інтеграційне трансформування української банківської системи, як найдинамічнішого й найгнучкішого ядра будь-якої сучасної розвинутої економічної системи, спрямоване на посилення взаємодії між її суб'єктами та на об'єднання їх ресурсів [1].

Така взаємодія відповідає прогресивним тенденціям організаційного розвитку економіки Європейського Союзу, що характеризується як система підприємств-мереж і гілок з підприємств, а також фірм, які орієнтуються на нові принципи менеджменту, що передбачають посилення уваги до взаємозв'язку внутрішніх процесів у господарській організації із змінами у зовнішньому середовищі і передбачають тісну взаємодію держави, місцевих органів влади, кредитно-фінансових установ та венчурних фірм.

Загальні напрямки функціонування банківських систем приймаючих країн в умовах експансії транснаціонального фінансового капіталу розглядаються в роботах таких закордонних учених, як Р. Айзенвейтс, І. Ансофф, Д. Айтман, Дж. Бенстон, М. Дэн, Р. Келлер, І. Лаферман, С. Майєрс, М. Пебро, П. Роуз, Д. Севедж, Л. Уолл, Р. Хілі, М. Хітт, М. Хол та ін.

Також можна вказати монографії і статті таких українських та російських вчених присвячених формуванню інституціональних та господарських механізмів підвищення конкурентоспроможності кредитно-фінансової системи в умовах транснаціоналізації банківської діяльності, як А. Андросов, О. Богданов, А. Гальчинський, В. Кісельов, Л. Красавіна, О. Лаврушин, З.Луцишин, А. Мовсеян, А. Молчанов, О.Олексієнко, О.Рогач, А.Мороз, Г. Панова, В. Усоскін, В.Федосов та ін.

Проведений авторський аналіз, дозволяє стверджувати про нездатність більшості із країн з перехідною економікою до проведення у найкоротший термін загальнодержавних повномасштабних перетворень та впровадження дієвих заходів у забезпеченні цілеспрямованого реформування і застосування системних підходів державницької політики та визначення функціональних заходів стосовно розвитку ринкової економіки.

Державницька економічна політика, ґрунтуючись на конкурентних засадах, чинниках правового, пропагандистського, економічного та адміністративного впливу (саме у такій послідовності), може бути взята на озброєння, беручи до уваги й кілька економічних індикаторів ринкового впливу – інфляцію, зростання грошової пропозиції, процентну ставку, бюджетний і торговельний дефіцит, які є підґрунтям для формування макроекономічних рекомендацій при проведенні реформування суспільних відносин у країнах із перехідною економікою, з урахуванням ще й певних національних умов та особливостей [4, с. 7].

На сьогодні роль банківської системи у розвитку національної економіки є обмеженою і недостатньою, її необхідно посилювати. Дедалі більше загострюється питання щодо здатності кредитно-фінансової системи України забезпечувати зростаючі потреби різних секторів економіки в адекватному обслуговуванні з урахуванням низького рівня капіталізації, ліквідності та якості активів, необґрунтовано високого рівня банківських витрат, недосконалої ресурсної бази значної кількості комерційних банків, що в остаточному підсумку може зумовити й системну дестабілізацію. На тлі глобалізації світогосподарських зв'язків викликає занепокоєння відносно невисока конкурентоспроможність вітчизняної банківської системи порівняно із банківськими системами інших країн та міждержавних утворень.

Процес валютно-фінансової взаємодії України та ЄС надзвичайно багатогранний і різноманітний і відбувається під впливом дуже багатьох чинників та факторів. На думку автора, можна виділити певну групу факторів, що обумовлюють характер і стратегічні напрями трансформації кредитно-фінансової системи України в умовах євро інтеграції як: 1) посилення ролі євро у світовій фінансовій системі та зовнішній торгівлі; 2) необхідність гармонізації правової бази по регулюванню ринку фінансових послуг України до ви-

мог законодавства ЄС; 3) лібералізація доступу на ринок фінансових і банківських послуг у рамках СОТ; 4) експансія транснаціональних банків у фінансовий і банківський сектор України.

Зміцнення євро, безсумнівно, створює конкурентні переваги для експортерів, що поставляють вітчизняну продукцію в Європу. За підсумками 2005–2006 рр. в країні ЄС було спрямовано 30% українських торговельних потоків. Але поки монетарна політика в Україні має на меті утримання стабільності валютного курсу за допомогою його прив'язки до долара, вітчизняна економіка залишається чутливою до зовнішніх шоків та імпортованої інфляції. На думку автора більш гнучке курсоутворення допомогло б збільшити довгострокову привабливість гривні стосовно інших валют і скоротити фінансову доларизацію країни. Але перехід до вільного плавання курсу гривні та політики інфляційного таргетування, вимагає суттєвої підготовчої роботи НБУ, а з огляду на значні шоки як в економічній діяльності, так і в політичній ситуації сьогодення, може викликати істотну нестабільність національної грошової одиниці [11, с. 21].

Зрозуміло, що ресурсозабезпечення як банківської, так і господарської системи України в цілому, вимагає додаткових зовнішніх вливань. Для українських банків у порівнянні з банками ЄС характерним є низький рівень капіталізації. Загальний (балансовий) капітал українських банків на 01.01.2007 р. складає 43,3 млрд. грн., 10,7% ВВП, у той час як частка банківського капіталу в країнах Центральної і Східної Європи – 40% ВВП, а в країнах єврозони – близько 80% ВВП. Аналогічна ситуація характерна і для депозитів: в Україні цей показник знаходиться на рівні 20,5%, у країнах ЦЄ – близько 43%, а в країнах єврозони – 85% від ВВП [7, с. 6].

У зв'язку з цим для банків України особливе значення має підвищення інвестиційної привабливості, капіталізації прибутку і прибутковості акцій. За даними НБУ, станом на 1 грудня 2006 р. не виконували вимоги Постанови №373 до розміру регулятивного капіталу для отримання (підтвердження) дозволу на: 1) інвестиційну діяльність – 93 банки (мають капітал менше 144,4 млн. грн.); 2) операції із залучення та розміщення коштів на іноземних ринках – 64 банки (мають капітал менше 72,2 млн. грн.); 3) операції з коррахунками банків, зокрема операції за прямими коррахунками в банках-нерезидентах – 46 банків (мають капітал менше 57,7 млн. грн.). На кінець 2006 року не змогли більш ніж 25 вітчизняних банків виконати вимоги до капіталу у розмірі 8 млн. євро; 4) інші валютні операції – 11 банків (мають капітал менше 39,7 млн. грн.) [9, с. 9].

Результати проведеного аналізу засвідчили, що розвиток банківської системи України супроводжується суттєвими структурними диспропорціями. Так, за 2001–2005 роки, активи комерційних банків в умовах стабільної валютно-курсової політики і розширеної грошової пропозиції з боку Національного банку України зросли у 2,6 рази (з 50,3 до 134,3 млрд. грн.) і склали лише 38,96% від валового внутрішнього продукту. У зарубіжній практиці як оптимальні значення для цього співвідношення розглядаються два варіанти: 1) для розвинутих країн – 200–300%; 2) для країн, які розвиваються, – від 50 до 100% від ВВП. Водночас адекватного збільшення у банків капіталу не спостерігалось; балансовий капітал збільшився всього у 2,3 рази (із 7,9 до 18,4 млрд. грн.) і склав 5,34% від ВВП (для порівняння: у розвинутих країнах – понад 50% ВВП).

Капіталізація банківської системи набуває особливої значущості в сучасних умовах тому, що вдосконалення системи регулювання капіталу комерційних банків у трансформаційних країнах, і зокрема в Україні повинно відбуватися з урахуванням міжнародних стандартів, які нещодавно зазнали суттєвих змін з прийняттям Базельським комітетом з банківського нагляду нової угоди про капітал (Базель – II). Практичне її застосування в країнах Євросоюзу очікується з 1 січня 2007 року [12, с. 163].

Важливу роль у досягненні стратегічних цілей формування інституціональних засад конкурентоспроможності банківської системи України в умовах експансії європейського фінансового капіталу, має відіграти і врахування специфіки явища єдиного банківського ринку, сутність якого визначено таким чином: створення умов для вільного пересування капіталу через кордони; гармонізація систем корпоративного оподаткування в рамках Європейського Союзу з метою уникнення диспропорцій у банківських інвестиціях на його території; одержання банками права засновувати свої філії, відділення та представництва і надавати широкий перелік обумовлених видів фінансових послуг на всій території ЄС.

Об'єктивною передумовою функціонування єдиного банківського ринку Європейського Союзу стала необхідність введення спільних стандартів різних платіжних систем, що працюють на території Європи, полягає в тому, що трансграничні карткові операції в євро повинні бути настільки ж безпечними та зручними, як і локальні трансакції в середні країни-учасниці ЄС

Дослідження, що проводилися в січні 2006 року на замовлення MasterCard Europe агенцією KRC Research, в якому прийняли участь 3000 держателів дебетних платіжних карток з Великобританії, Німеччини, Іспанії, Італії, Бельгії та Польщі, показали, що 94% всіх опитаних позитивно відповіли на питання про можливість використання своєї картки в будь-якій країні ЄС для зняття готівки в банкоматах та сплати за товари та послуги, причому 80% назвали цю можливість ключовим фактором збільшення використання картки. Тому інтенсифікація співробітництва в рамках розвитку Європейського Союзу поставила за мету, до 2010 року всі банківські картки, емітовані на території ЄС повинні відповідати єдиним вимогам і уніфікованим стандартам [10, с. 70].

Встановлено, що для реалізації концепції єдиного банківського ринку Європейського Союзу, необхідно, щоб внутрішньодержавні платіжні системи ліквідували ці бар'єри – відкрили свої ринки та підвищили конкуренцію в наступні найближчі роки. Вирішення вищезгаданих проблем має відбуватися поступово, тому Європейський Центральний Банк доручив ЕРС визначити напрями розвитку для дебетових карток та послідовність проведення змін, необхідних для досягнення сумісності платіжних карткових систем на першому етапі та довготривалі перспективі. Вочевидь, що даний документ може бути юридично обов'язковим в тій чи іншій мірі тільки для членів організацій, що його прийняли, але його вплив значно

більший, якщо брати до уваги те, що в зазначені об'єднання входить значна кількість кредитних організацій ЄС. До того ж, ефективність загальних актів організацій, що саморегулюються в країнах зі стабільною ринковою економікою зростає від того, що вони стають певними загальноприйнятими мінімальними стандартами якості товарів та послуг. Відхилення від цих стандартів в умовах жорсткої ринкової конкуренції з економічної точки зору є неефективним, в незалежності від членства в цих організаціях [6, с. 30].

Прослідковується певний вплив торгівлі фінансовими послугами через комерційну присутність та транскордонне надання на функціонування банківських секторів нових країн-членів ЄС з точки зору забезпечення їх стійкості. Зокрема, нові філії та дочірні компанії іноземних банків сприяли підтриманню стійкості банківських систем приймаючих країн завдяки підтриманню сталих обсягів кредитування у період кризи на фоні певного скорочення транскордонного фінансування [8].

Разом з тим, нові філії та дочірні компанії іноземних банків та колишні місцеві банки приватизовані іноземними інституціями були більш проциклічними по відношенню до економічних умов у приймаючій та країні походження, що створило певні загрози для стабільності. Приватизація місцевих банків іноземними інвесторами не спричинила безпосереднього стабілізаційного ефекту, оскільки зміна принципів їх діяльності відбувалась лише у середньостроковій перспективі [2, с. 23].

Прагнення української влади у найближчий термін приєднатися до СОТ призвело до прийняття змін у банківське законодавство, щодо вільного допуску на Україну філій іноземних банків. Статутний капітал материнського банку, що відкриває філію на Україні, повинний бути не менше ніж 150 млн. євро, а приписаний – з яким він буде працювати на ринку – не менше 10 млн. євро.

На наш погляд, такі процеси є шкідливими для загальноекономічного розвитку України і несуть потенціальну загрозу втрати контролю не лише за банківським сектором, але й за системоутворюючими галузями національної економіки. Цей процес розгортається за умов відсутності на державному рівні правових інструментів регулювання обсягу і ролі іноземного капіталу в національній банківській системі. Активно адаптуючись до високих світових стандартів Базельського комітету, FATF та інших транснаціональних організацій, банківська система України продовжує працювати в умовах неконкурентного національного правового поля [13, с. 15].

Звичайно, присутність іноземного капіталу у банківському секторі України бажана і повинна заохочуватись, але до певної межі розумної достатності, за якою починається процес перетворення плюсів такої присутності в стрімко зростаючі мінуси. Право відкривати свої філії іноземним банкам без обмежень на присутність західного капіталу в національній банківській системі може призвести до порушення діяльності фінансово-банківської системи країни. По-перше, іноземні банки через свої філії фактично будуть здійснювати визначальний вплив на характер і пріоритети економічного розвитку в державі, і контролювати найбільш ефективні сфери діяльності, що підриває здатність держави проводити суверенну економічну політику, яка б відповідала національним інтересам. По-друге, іноземні банки можуть кредитувати, виходячи з інтересів своїх міжнародних акціонерів чи клієнтів, відмовляти в кредитах місцевим конкурентноздатним виробництвам, що призведе до гальмування розвитку національних товаровиробників, також, і це принципово важливо, зменшується кредитування малого і середнього бізнесу, який потребує не стандартизованих, а глибоко диференційованих фінансових продуктів. Іноземний же капітал надає перевагу роботі з великими економічними аспектами на основі саму стандартизованих фінансових продуктів. По-третє, фінансові установи, у числі акціонерів яких є резиденти України, знаходяться під впливом НБУ, тоді як вплив регулятора на керовані з-за кордону філії банків зводиться до мінімуму. Крім того, іноземні банки готові будуть згорнути діяльність своїх філій на Україні при найменшій загрозі фінансової кризи і нестабільності, щоб мінімізувати свої ризики, при цьому вони можуть припинити фінансування підписаних контрактів і відкликати вже видані кредити. У такому випадку фінансова криза поглиблюється і приводить до "колапсу" всієї економіки.

На нашу думку, що для придбання імунітету до іноземного капіталу і повноцінної підготовки для майбутньої конкурентної боротьби, щоб устигнути наростити власний капітал, вітчизняним кредитно-фінансовим установам потрібен перехідний період. Адже, прихід великих іноземних банків в економіку, що розвивається об'єктивно призводить до зниження прибутковості національних банків, а відтак – до поглинання або банкрутства останніх. Також, у портфелі національних банків підвищується частка проблемних кредитів у зв'язку з тим, що зберегти прийнятну частку ринку вони можуть (за відсутності інших інструментів) лише послаблюючи увагу і контроль за ступенем ризиковості позичальника. А це ослаблює їхні конкурентні позиції і відкриває шлях до банкрутства.

Хоча на думку російського дослідника А.Верникова, проблеми відкриття філій іноземних банків і погрози захоплення національної банківської системи не існує. Саме філії здатні залучити ті заощадження, що сьогодні знаходяться в офшорах. Адже тіньові кошти громадян з транзитивних країн знаходяться за рубежом, тому що людям з великими статками потрібні не відносна стабільність і безпека внесків, а повна захищеність і гарантії яких вітчизняна банківська система в силу об'єктивних причин поки надати не може. Дані громадяни заощаджують в дочірніх банках, тому що вони є вітчизняною юридичною особою [3, с.70].

Експансія транснаціональних банків в Україні вже відбувається через поглинання, результат якого – утворення значної кількості дочірніх банків. Взагалі, можна стверджувати, проникнення європейського банківського бізнесу в Східній Європі відбувається за рахунок дочірніх банків, а не філій. Так, вже за один рік з 2005-2006 рр. частка іноземного капіталу в банківському секторі України зросла з 20% до 33%, а частка іноземних банків в активах - до 36%. Навіть такий відносно невисокий рівень присутності іноземного капі-

талу вже дозволив транснаціональним банкам стати лідерами в деяких сегментах банківського ринку. У першу чергу, це стосується ритейлу, де кредитування фізичних осіб іноземними банками складає 46%, а внесків населення – 36%, а також ринку іпотеки, де дочірні банки контролюють ніж більш 65%. Разом з тим іноземні банки не ігнорують і бізнес з корпоративними клієнтами – на початок 2007 р. частка депозитів юридичних осіб у банках з іноземним капіталом досягла 45%, а кредитів – 31% [5, с. 59].

Існують декілька науково-практичних підходів щодо мінімізації негативного впливу транснаціональних банків для фінансових систем приймаючих країн. Найпростішим з них є встановлення адміністративних обмежень, що регулюють присутність іноземного капіталу не тільки в банківській системі в цілому, але й встановлюють ліміти для країн його походження.

Також, ефективним методом боротьби держави з засиллям міжнародного капіталу можуть стати державні банки. Але для виконання ними функцій по пріоритетному фінансуванню інноваційних програм і проєктів, що забезпечують економічне зростання, роль держбанків повинна бути змінена. Зараз Укресімбанк і Ощадбанк діють у рамках закону «Про банки і банківську діяльність», так само як і інші 164 українських банків недержавної форми власності. Слід зазначити, що щорічно Кабінет міністрів України відкладає питання збільшення капіталізації держбанків, що зменшує можливості з їхньою допомогою впливати на економічні процеси, а наразі сумарний капітал держбанків складає лише 8% від загального по банківській системі [13, с. 15].

На нашу думку, найбільш ефективним підходом у вирішенні даної науково-практичної проблематики може стати стратегія розвитку держбанків, що припускає реформу національної банківської системи з дворівневої в тривірневу, де фінансові установи державного сектора представляли б другий рівень. Крім держбанків до другого рівня слід віднести "Укрпошту", Державну іпотечну установу, Національний депозитарій і інші установи, з функціями спрямованими на вирішення стратегічних державних завдань (житлове будівництво, інноваційний та регіональний розвиток, підтримка високотехнологічних галузей промисловості, тощо) і з можливостями рефінансування вітчизняних банків.

Сценарії і характер консолідації банківського сектора України та його інтеграція із зовнішніми ринками протягом наступних 3-5 років визначають вектори майбутньої політичної інтеграції країни. З одного боку, Україна є об'єктом експансії європейських банків, зважаючи на певні історико-культурну спільність і географічну близькість до фінансового центру ЦСЄ. Разом з тим протидія такій експансії виявлятиметься у прагненні російського фінансового капіталу встановити контроль за українським банківським сектором (як це зроблено на ринку нафтопродуктів).

Каталізатором євроінтеграції є вихід України на траєкторію стійкого економічного зростання, прискорення внутрішніх економічних реформ, в тому числі реформ в сфері грошово-кредитних та фінансових відносин, бюджетної та банківської сфери, завершення переговорів щодо вступу до СОТ, загальний перегляд економічного законодавства та впровадження європейських правових стандартів. Відповідно поєднання ендогенних чинників розвитку національного кредитного ринку, цілеспрямованої підтримки експортоорієнтованих та наукомістких галузей промисловості, а також запровадження дієвих ринкових механізмів інноваційного та регіонального розвитку можуть стати пусковими механізмами реалізації єроінтеграційної стратегії України.

Джерела та література

1. Вайбер Р. Эмпирические законы мировой экономики // Проблемы теории и практики управления. – №4. – 2003. – С. 82–88.
2. Васильченко З.М. Проблеми адаптації банківської системи України при її вступі до Світової організації торгівлі // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка. – 2004. – Вип. 69. – С. 23–25.
3. Верников А. Неактуальная тема // Банковское дело. – 2006. – №5. – С. 70 – 71.
4. Власик В.С. Трансформація фінансово-кредитних систем перехідних економік // Фінанси України. – 2005. – №1. – С.5–11.
5. Гриньков Д. Вторжение // Бизнес. – 2007. – №1–2 (15.01.07). – С. 57 – 63.
6. Джоунс П. Реинжиниринг дебетовых карточных систем // Карт Бланш. – 2005. – №5. – С. 26–31.
7. Кичигин С., Ярухин Ю. Экономика, промышленность банки и финансы // Неделя Украины, №4(351). – 2007. – С.Е1–Е6.
8. Рубан А. Филиалы иностранных банков отдали ВТО // Инвест-газета. – 2005. – № 47(524). – С. 24.
9. Сколотяний Ю., Яценко Н. Банківська система: традиції, проблеми, амбіції // Дзеркало тижня. – 20.05.2006. – №19(598). – С. 1,8–9.
10. Скориходов А. Заменяют ли EMV–карточки наличность? // Банковская практика за рубежом. – 2006. – №8. – С. 68–73.
11. Снежко Е. На валютном поводе // Инвест-газета. – 2006. – (11 17.12) – С.19–21.
12. Циганов С.А. Капітал банківської системи як важливий фактор забезпечення фінансової стабільності трансформаційних країн глобалізації // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. – Випуск 56. – Частина II. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка Інститут міжнародних відносин, 2005. – С. 163–169.
13. Шепель Д. Капитальное наступление. // Коммерстантъ Банк. – 2006. – №201 (09.11.2006). – С. 15.